

КУЗГИ БУҒДОЙ ДАЛАЛАРИДА ТАРҚАЛГАН БЕГОНА ЎТЛАРНИНГ БИОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ибрагимов Зоҳид Абдивоҳидович

Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти, доценти, к.х.ф.н.

ibragimov.1972.uz@gmail.com

Abstract. More than 39 types of weeds are spread in winter wheat fields in the south of Uzbekistan in Kashkadarya region, including: ephemerals-2, early spring-12, late spring-12, winterers-4, biennials-2, perennial rhizomes-1, rhizomes-6 made rounds. Annual weeds that pollute winter wheat fields the most are 82.8%, biennials - 5.2%, and perennials - 12.8%.

Keywords. Weeds, monocots, dicots, ephemerals, early spring, late spring, winter, biennial, perennial, rhizome.

Кириш. Бегона ўтлардан маданий ўсимликларини самарали ҳимоя қилиш учун уларнинг биологик хусусиятларини билиш керак.

Уруғ ҳосилдорлиги юқори. Бегона ўтлардаги уруғлар сони тўғрисидаги маълумотлар кўпинча қарама-қарши, аммо кўп муаллифлар уларнинг репродуктив фаоллиги юқори деб ҳисоблашади. Битта олабута ўсимлик 100 минг донагача, София авлоди эса 1 миллионгача уруғ бериши мумкин. Бегона ўтларнинг уруғлари сони гектарига 0,5 дан 4 миллиард донага етиши мумкин [1,2,5].

Уруғларнинг униб чиқиши жуда узоқ вақт давом этади. Уруғларнинг яшовчанлигини узоқ муддатли сақлаш аҳоли яшайдиган ҳудудда ўсимликларни сақлаш шартларидан биридир. Турли хил турлар уруғлар банкини шакллантириш қобилиятига эга. Шундай қилиб, барқарор жамоаларда доминант турларнинг уруғлик захиралари аҳамиятсиз. Шу билан бирга, ҳар йили бу бегона ўтларнинг аксарияти ўз уруғ запасини сезиларли миқдорда

оширади. Шу сабабли, бегона ўт уруғларини ҳар доим экин майдонларида топиш мумкин.

Мева ва уруғларнинг тарқалишига мослашиш бегона ўтларнинг ажралмас қисмидир. Уруғларини тарқатиш усуллари хилма-хил. Баъзи ўсимликлар қоқи шамолидан фойдаланади, қушқўнмас ҳайвонларнинг юнги ва одам кийими орқали тарқалади. Ўсимликлар органларининг ҳаракатини ишлатадиган турлари мавжуд: чиннигуллар уруғларини отади. Бегона ўтларнинг уруғлари ҳавонинг намлиги ўзгарганда тупроққа сингиб кета олади.

Вегетатив кўпайишнинг юқори энергияси. Вегетатив насларни шакллантириш қобилияти кўп йиллик бегона ўтларга, шу жумладан бир йиллик турларга ҳам хосдир. Шу сабабдан йўқ қилиш қийинлари илдизпояли ва илдизбачкилилардир. Уларда янги ўсимлик ўсиши учун узунлиги 1 см дан кам бўлган илдизпояси ёки илдизи билан кўпайиши мумкин. Тупроқни механик ишлов бериш уларнинг вегетатив тарқалиш энергиясини оширишга ёрдам беради.

Маданий ўсимликларнинг ривожланиш циклларига мослашиш. Бегона ўтларнинг тур таркиби кўп жиҳатдан етиштириладиган экиннинг табиати билан боғлиқ, улар маданий ўсимликлар билан бирга ривожланиб ўрим-йиғим бошланишидан олдин уруғларни шакллантиришга ва уларнинг пишиб етилишини таъминлайди.

Экологик мослашувчанлик. Табиий яшаш жойларининг аксарият ўсимликларидан фарқли ўлароқ, бегона ўтлар ўсимлик зичлигида ва ҳар қандай шароитда ўсиши мумкин. Бундай шароитда, масалан, оқ шура ўлчами 20 минг марта кичрайиши мумкин [82], аммо бундай ўсимликлар ҳам ҳаётчан уруғларни бериши мумкин.

Бегона ўтларнинг кўпчилик турлари ҳам сувли, ҳам лалмикор бошоқли дон экинлари майдонларида учрайди. Уларнинг айрим турларигина фақат суғориладиган ёки лалмикор ерлардагина ўсади, учинчи хили ҳам суғориладиган, ҳам лалмикор ерларда ўсади. Ана шу учинчи гуруҳ бегона

ўтларга мисол қилиб ғумай, янтоқ, какра ва бошқаларни кўрсатиш мумкин [2,3,4,6].

Тадқиқот объекти ва услубияти. Дала тажрибалари 2015-2017 йилларда Косон туманидаги “Азамат Абдисаматович” фермер хўжалигида ўтказилган бўлиб, тажрибаларда бегона ўтларнинг биологик хусусиятлари, тур таркиби ва униб чиқиш муддатлари ўрганилди [1,2].

Тадқиқот натижалари ва унинг муҳокамаси. Тадқиқот натижаларини кўрсатишicha, Ўзбекистоннинг жануби Қашқадарё вилоятида кузги буғдой далаларида 39 турдан ортиқ бегона ўтлар тарқалган бўлиб, шундан: эфемерлар-2, эрта баҳорчилар-12, кеч баҳорчилар-12, қишлоқчилар- 4, икки йилликлар-2, кўп йиллик илдиз поячилар-1, илдиз бачкилилар-6 та турни ташкил этади.

Кузги буғдой далаларини энг кўп ифлослантирадиган бир йиллик бегона ўтлар 82.8%, икки йилликлар-5,2 ва кўп йилликлар 12,8% атрофида учрайди. Тажриба ўтказилган майдонларда бегона ўтларнинг тарқалишида у ёки бу турдаги қонуният кузатилмади. Бегона ўтлар миқдори аниқланган майдонларда ҳар хил ўсимликлар оиласи, турига таълуқли бўлган бир-икки ва кўп йиллик бегона ўтлар мавжудлиги аниқланди.

Қашқадарё вилояти кузги буғдойзорларида тарқалган бегона ўтларнинг оиласи ва тур таркибларини ва биологик хусусиятларини аниқлаш натижалари шуни кўрсатадики, вилоятнинг чул ҳудуди кузги буғдой етиштириладиган далаларида 44 турдан ортиқ бегона ўтлар тарқалган бўлиб, ушбу бегона ўтларнинг униб чиқиш муддатлари биологик гуруҳларига қараб турли муддатларни ташкил этади.

Қашқадарё вилояти кузги буғдойзорларида тарқалган бегона ўтларнинг оиласи ва тур таркибларини аниқлаш натижалари шуни кўрсатадики, вилоятнинг чул ҳудуди кузги буғдой етиштириладиган далаларида тарқалган бегона ўтлардан: бир йилликлардан эфемерлар эрта баҳорда феврал - март ойларида, эрта баҳорчилар март - апрел ойларида, кеч баҳорчилар март - май ойларида, қишлоқчилар феврал - март ойларида, икки йилликлар март - апрел ойларида, кўп йилликлар – март-май ойларида униб чиқиши аниқланиб, бир

йиллик бегона ўтлар кузги буғдойдан олдин, кўп йиллик бегона ўтлар кузги буғдой билан бирга ва айримлари кейин пишиб етилиши кузатилди.

Хулоса. Ўзбекистоннинг жануби Қашқадарё вилояти кузги буғдойзорларида бир йиллик бегона ўтлар асосий катта зарар етказадиган бегона ўтлар бўлиб, вилоят ғаллазорларида кенг тарқалган, энг ашаддий зарар келтирадиган кўп йиллик бегона ўтларни илдиз поялилар ва илдиз бачкилилар ташкил этиб, дон ҳосили ва сифатини кескин пасайтириб юборади. Шунинг учун уларга қарши кураш тадбирларини ишлаб чиқишда ҳар бир экин майдонини бегона ўтлар билан қандай даражада ифлосланганлигини эътиборга олиш талаб этилади.

Адабиётлар.

1. Артохин К.С. Сорные растения. - Москва. 2008. - 196-198 с.
2. Баздыров Г.И. Сорные растения и меры борьбы с ними в современном земледелии. Москва. МСХА. 1993. Учебник. 242 С.
3. Ибрагимов З.А. Гранстар гербициди ва ғалла ҳосилдорлиги. «Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги» журналі. №1, 1999.-41-42 б.
4. Ибрагимов З. Гранстар-75% ДФ - мўл ва сифатли дон ва нон манбаи //Ж. Узбекистан қишлоқ хўжалиги. -2001.- № 2. -Б. 42.
5. Федоров В.Г. Борьба с сорняками при интенсивном земледелие //Ж. Защита растений. - М., -1992.-№ 9.-Б. 16-17.
6. Эрназаров И., Ибрагимов З. Қашқадарё вилояти шароитида бир йилда икки марта дон ҳосили олишда экинларни бегона ўтлардан уйғун ҳимоялаш бўйича тавсиянома. -Қарши: Насаф, 1999. -8 б.